

գործին եւ աւարտեց իր պատմութիւնը 1662 թուին:

Այդ պատմութիւնն ամբողջում է իւր մէջ վաթսմամայ մի շրջան, այն է 1601ից մինչ 1662 թուին՝ Նրա մէջ հաղորդուած փաստերին մէջք պէտք է ամենայն վստահութեամբ հաւատ ընծայենք, որովհետեւ ինքը պատմագիրը կամ ակնատեսն է եղել կամ լսել է ակնատեսներէց: Այդ պատմութիւնը տպուել է անմիջապէս իր վերջանալուց 7 տարի յետոյ, այն է 1669 թուին, Հոլլանդայի Ամստերդամ քաղաքում՝ Ոսկան Վարդապետի ձեռքով:

Այդ մեծ գաղթականութիւնը սկսուեց 1586 թուին եւ կատարուեց 1604—1605 թուին, այսինքն մեզանից ճիշդ 292 տարի առաջ: Դարձեալ մի անգամ եւս թշուառ Հայ ազգը կորստեան անդնդին մօտեցաւ, դարձեալ մի անգամ եւս Հայ ազգը զգաց, որ իր գլխին ծանրացել է Նախախնամութեան արջ եւ հասնել է իր վերջին օրը. կարծես երկնային եւ երկրային բոլոր ոյժերը — սով, ժանտախտ, հոսք, սուր եւ թուր սիրբանէլ էին այդ բազմաշարքար նահատակ տղոջմարդը ջնջելու եւ բառնալու երկրիս երեսից... Բայց յառաջ մեզ հարկաւոր է մի որոշ գաղափար տալ այն ժամանակուայ քաղաքական դրութեան եւ Հայաստանի վիճակի մասին, որպէս զէ գաղթականութեան պատճառն ակնբերել լինի:

(Հարւել-իսթ.)

Հ. ԱՌԱՋԵՆԵԱՆ

ԵԳՂԵՐԵԹՈՒԳՈԼՍԵՏԻՔ՝ ԵՒ ԵՈՂՍԷԲ ԿՈՅՈՅԵՐ
ՆՈՐ ՀՐԱՎՈՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Հարւել-իսթ.)

Չանցաւ երկու տարի՝ վերը յիշուած առանձնանշորհութեան պատճենին վրայ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք Յովսէփ Կայսեր դիմելով, երկրորդ արածութեան թուղթ մէջ տլ ընդունեցան 1786 գեկա. 27ին, — որով Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ ամէն ուրիշ ազաւ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունուեցաւ ու անցաւ:

Աս առանձնանշորհութեան պատճենին մէջ գովութեամբ յիշուելէն ետեւ Եղիսաբեթուպոլսեցւոց աւ իրենց պապերուն հաւատարմութիւնն ու հաւատարիմ ծառայութիւնը, զոր ըրին տէրութեան, այն միջոցին երբ ասիկայ

հարկաւորութիւն ունէր իրենց նիւթական օգնութեանը — կը նորոգուին այն ամէն իրաւունքներն, արածութիւններն ու առանձնանշորհութիւնները զորոնք ընդունեցաւ քաղաքը կայսեր պապերէն:

Ասկից զատ՝ կը տրուի Եղիսաբեթուպոլսոյ 1. հաւասար իրաւունք ամէն հունգարական ազաւ թագաւորական քաղաքաց հետ: Կը շնորհուի որ տէրութեան աւագածողովին կանուրի՝ արքունական պատճէնի ձեռքը եւ հոն պատշաճ նիւտ ու քուէ ունենայ: — 2. որ Կալուսատէրութեան մէջ՝ Դրանսիականից օրինաւոր իշխանէն զատ՝ ուրիշ տէր չձաննայ: — 3. որ քաղաքացիները ճշմարիտ ու անտարակուսելի ազնուականներ համարուին. — որ երեսունեակ վճարելէն ազատ ըլլան. իսկ հասարակ քաղաքացիներն՝ ունենալով ձեռուրին քաղքին անցագիրն՝ ամէն մարտի եւ արող վճարմանէն ազատ ըլլան: 4. թէ ամէն օտար, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ երկիր ունի, — ըլլալ ազաւ քաղաքացի կամ ազնուական՝ քաղքին տուրք տալու է: — 5. թէ արածանցեալ ըլլալ զինուորաց տեղ ու ընակութիւն տալէն եւ նախամոլքի ծառայութեանէն: — 6. թէ քաղաքն ազատութեամբ կարենայ դատաւորն եւ իր պաշտօնատէրներն ընտրել. եւ ասոնք՝ օրինաց սահմանին մէջ կարենան դատաստան ընել: Բայց թող տալու եւ որ ուզողները — ինչդրին աւելի ծանր կերպով քննելու համար — բարձրագոյն տանին կարենան դիմել: — Կը տրուի դարձեալ քաղքին լիակատար իշխանութիւն 7. որ իրեն սահմանին մէջ բռնուած շարագործները կարենայ կառափնատել եւ կախաղան հանել: — 8. որ անժառանգ մնացողներուն թէ՛ շարական եւ թէ՛ անշարժ ստացուածները քաղքին անցնին: — 9. որ քաղաքացեաց տներն ու երկիրներն անմասշէի ըլլան. եւ այլն:

Տեսնենք այս կայսերական պատճենին հայերէն թարգմանութիւնը.

«Մենք Յովսէփ Երկրորդ, որոմութեամբն Աստուծոյ միշտ գերագոյն եւ ընտրեալ ժաւանգական Հռոմէական կայսր, թագաւոր Գերմանիոյ, Հունգարիոյ, Պոնտֆիայի, Դաւամատիայի, Խուսադաստանի, Ալաւոնիայի, Կալիքիայի եւ Լոտմէրիայի եւն եւն:

«Ինչպէս որ մեր ինձմուտ հոգատարութեանը կը վարարերի, որ բարձրագոյն իշխանութիւնէն մեղի յանձնուած երկիրներուն եւ գաւառաց լաւութիւնը յառաջացնենք, բարութիւնն աճեցնենք եւ հասարակաց բարույն

Հետ մէկտեղ մասնաւորաց ստացուածքն ու եկամուտն օր քան զօր շատընենք. անանկ ալ կը ձանձնանք իրրեւ պարտաւորութիւն, թէ մեր անպարտութիւնն առ այն դարձնենք, որ մեր Գրանսիլուանիոյ սիրելի եւ ժառանգական Մեծ Իշխանութեան բնակիչներուն օգտակար՝ եւ տէրութեան ու առանձնականաց շահաւէտ ըլլանք՝ աւելի մեծ առեւտրական վաճառանոցներ բանալով՝ եւ վաճառականութիւնը յառաջացնելով։

«Ուստի, որովհետեւ մեր Եղիստաբեթուպոլսոյ արածանցեալ քաղքին կողմանէ, մեր Հպատակներն — անոր օրինաւոր գաղաւթին ու խորհրդականները — Պետրոս Դանիէլեան՝ գաղաւթի փոխանորդ, Նեան խիբուցեան, Ղուկաս Դանիէլեան, Մանուկ Չիգիւտեան, Յովհաննէս Դէօրէօբեան, Գրիգոր Խաբաւցեան, Մարտիրոս Բագրուպանեան, Զաքարիա Զաքարեան, Մինաս Չիգիւտեան, Ղուկաս Ոսկերիչեան եւ մէկալ Ղուկաս Իլախեան ու Գոմիսիկոս Սընթէրբեան, իրենց՝ ու ձեացած երբեքալ քաղաքացաց ու ընտկաց անուամբն աղաշանք ուղղեցին մեր Մեծափառութեան, որ վերջիշեալ քաղաքն՝ ազատ թագաւորական առեւտրական քաղաքաց կարգը բարձրացնենք. եւ զանկալ՝ մեր Հռոմ-գաբիոյ եւ Գրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան, այս կարգի քաղաքներուն առաքնանն ընդունինք ու դասենք։ — Մենք՝ գլխաւորաբար նկատելով յիշեալ քաղքին ընտկաց հաստատարութիւնն եւ այն հաստատարիմ ծառայութիւնը զորոք մեզի եւ մեր արքունական տան ըրած են, տեւական հաստատարութեամբ ու փութով. — ասկից զատ մտքերնուս մէջ լուս ձեացած է, այն պատարաստակամ ու գովութեան արժանի ջանքը՝ զոր հաստարկաց բարուոյն յառաջացմանը համար, թէ՛ ուրիշ անգամ, թէ՛ ամենէն վերջին պատեւրազմի առթիւ, մեր բանակին համար զէտք եղած ձիերն անյապաղ մատուցանելով՝ ջուցուցին։ — ու այսպէս, թէ՛ ասոնցմով, եւ թէ՛ իրենց հաստատարութեան ուրիշ ցոյցերովը վկայեցին, մեր ու մեր նախնեացն աւգիւ՝ որ մեր պետութեանն ու երկրին օգտակար քաղաքացիներն ու երանգուն յառաջացուցիչներն են։ — Եւ որովհետեւ կը յուսանք, որ ասկից ետքն ալ մեր հաստատարիմ եւ փութաբան հպատակները պիտի ըլլան՝ անոր համար կայսերական-թագաւորական իշխանական գլխութիւնն ու լուսազգածութիւնը զոգեցին, որ իրենց ամենախնարհ հաղաշանքը կատարենք։ Ուստի մեր բարեգլխութեան մասնակից կ'ընենք այս քաղքին քաղաքացիներն, որով իրենց սերունդներն ալ պիտի տեսնեն, թէ իրենց հաստատարիմ ծառայութիւնը՝ մեր Մեծափառութիւնը ձանցցաւ եւ վարձատրեց։ Եւ որպէս զի ապագայ ժամանակին մէջ, իրենց թողուններն ալ քաջալերուին մեր Վեհափառութեանն եւ մեր արքունական տան ինչպէս նաեւ իրենց տէրութեանն ու երկրին եւ հաստարկաց գործառնութեանց նկատմամբ արժանիքներ վստակիլ ջանալու — որոշեցինք, որ Գիւգիւլէօ գաւառին մէջ եղած այս արածանացեալ քաղաքն՝ որ լատիներէն լեզուաւ Elisabethopolis, գերմաներէն Elisabethstadt եւ հռոմ-գաբերէն Erzsébetváros կ'անուանուի, մեր կայսերական-թագաւորական իշխանութեան զօրութեամբն ու հեղինակութեան իրութեամբն՝ ամեն օտորեւ նշանակուելի իրաւունքով ու առանձնաշնորհութեամբ եւ արածանութեամբ ճոխացնելով՝ ազատ թագաւորական առեւտրական քաղքի բարձրացնենք։ — Եւ մեր Հռոմ-գաբիոյ եւ Գրանսիլուանիոյ իշխանութեան մէջ եղած նման քաղաքներուն — եւ մեր կայաւածատէրութեանն աստիճանին եւ կարգին մէջ կ'ընդունինք, կը դնենք, կը հաշուենք ու կը ներփակենք, — մեր ունեցած ճիշդ տեղեկութեանց համեմատ, հասուն խորհրդով՝ գլխաւորաբար զիշխենք։» որ

«Նախ, Նախ Եղիստաբեթուպոլսոյ քաղաքը հիմնականէն սկսեալ, այն ամէն հաստարկաց եւ մասնաւոր առաւելութիւններն, իրաւունքներն, արածանութիւններն ու առանձնաշնորհութիւններն, որով մեր Հռոմ-գաբիոյ տէրութեան եւ Գրանսիլուանիոյ իշխանութեանն ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներն — ըստ մասին՝ երկրին օրինացը համեմատ, ըստ մասին՝ մէկալ ազատ արքունական վաճառականութեան քաղաքներն ընդհանուր կանոնաց համեմատ օւնին, — զանոնք կը վայելեն եւ անոնցմով կ'ապրին — անենայ, վայելէ եւ ապրին Եւ ընդունուած սովորութեան համեմատ, տէրութեանն աւագածողովն մէջ՝ օրինաց յօդաւանդներուն մէջ առնուի. եւ ասկից ետքն՝ ամէն ժամանակ տէրութեան ընդհանուր ժողովներուն կանուլի՝ սովորեալ արքունական պատճէնի ձեռքօք ու հոն՝ պատականեալ քուէով եւ նիստով տեղ ունենայ, Դարձեալ՝ իր թագաւորական կալուածատէրութեանը մէջ, Գրանսիլուանիոյ օրինաւոր իշխանէն զատ ուրիշ մը չձանձնայ իրեն երկրի տէր։ Իր երկրատէրութենէն՝ որ եւ է տեսակ զանազանութեամբ չկարենայ բաժնուիլ. եւ զանկալ չկարենայ օտարացնել. եւ ոչ ալ գրաւի դնել։

«Երկրորդ. քաղաքային ծողովքը — կամ ուրիշ խզողով քաղքին սմեն քաղաքացիներն — երկրին օրինացն մտացը համեմատ, ճշմարիտ եւ աներկբայելի լքնուական նկատուին: Ուստի մէկալ աշխուականաց յատկացեալ արածութիւններէն զատ — դուրս առնելով, այն իրաւունքներն, որոնք անձին սեպհական պիտոյիցը համար ուրիշ ժառանգական երկիրներէն ու գաւառներէն կը բերուին — ճշմարիտ աշխուականներու վերաբերեալ երեսնակի արածութեամբ ալ կարենայ ապրին: Իսկ առանձնական քաղաքացիները, ուրիշ՝ ազատ արքունական քաղաքաց ընկիլներուն համեմատ, քաղքին սովորեալ անցագիրն ունենալով՝ մաքսի եւ տրոյ վճարքէն — բայց ոչ երեսնակէն — ազատ ըլլան: Եղջնպէս, քաղաքային իշխանութիւնէն օրինաւոր կերպով արուած եւ քաղքին գործածութեանը մէջ եղած կնքով կնքուած եւ քաղաքացի ճամբորդներուն տրուած անցագիրներն՝ ամէն տեղ օրինաւոր եւ ընդունելի ըլլան:

«Երրորդ. Հրապարակական տուրքերն եւ կամ ուրիշ որ եւ իցէ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ միայն մէկալ ազատ թագաւորական քաղաքաց սովորութեանը համեմատ պարտաւորեալ եւ հասունցանելու եւ կրելու: Ըստ հետեւորդի՝ ընդհանուր եւ առանձնական — վերաբերին անոնք՝ որ եւ իցէ կարգի եւ աստիճանի — որոնք որ հոն քաղաքացու երկրի եւ կամ արտաքին եկամուտներուն — շնկատելով իրենց ազնուականութեան, զինուորական կամ արքունի գանձէն ունեցած առանձնաշնորհութիւններն — իրենց երկրակալութեան եւ ուրիշ արտաքին եւ աշխարհական եկամուտներուն համար, պարտական են ի նպաստ քաղքին տուրք վճարելու եւ ուրիշ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու: Եւ անապէս պարտական են, այս տեսակ կալածատէրութիւններն իրենց արտաքին եկամուտն նկատմամբ քաղաքային իրաւունքն ալ ճանչնալու: Բայց ընդ հակառակն անվճար եւ անվնաս պահուելու եւ այն սովորութիւնը՝ որ մեր նախորդներէն ստացած եւ մեզմէ 1785 երրորդ տարւոյ յունուար 27ին, մեր ուրիշ մէկ պատճենին զօրութեամբ իրենց արուած ու ամրացուած առանձնաշնորհութեանց վրայ կը խօսի: Ուր անոնք, իբրեւ Հարունակ վաճառականութեամբ զբաղող մարդիկ, զինուորաց տեղ ու ընտանիքին տալէն եւ նախամոյքի ծառայութենէն եւ ուրիշ ասոնց նման ծանրաբեռնութիւններ կրելէ դուրս հանուած են,

ուստի եւ ազատ կը համարուին: — Որ բանին մէջ զերեւել տակից եղան ալ պահել կ'ուզենք:

«Չորրորդ. Կիստամամբ քաղքին տարածութեանն — ամբողջ երկրակալութիւնը, զոր բնակիչք՝ քաղքին սահմանին մէջ մինչեւ հիմաի ունեցած են — դուրս առնելով միայն այն արքունական կալուածը (curia), որ յիշեալ քաղքին հասարակութեանը տրուեցաւ, ազնուականութեան իրաւամբ մեր անմահ յիշատակաց արժանի նախորդներէն — ճշմարիտ եւ վարելի սահմաններու եւ արտհետներու մէջ. զանոնք իրենց որ եւ է անունով անուանուած ամէն եկամուտներով, շահերով, տոկոսներով, ռոճիկներով, հասերով, պատգններով՝ երկրակալութեան — քաղքին դրսի կամ ներսի կողմը — որ եւ տեղւոյ վրայ, բայց քաղքին սահմանին մէջ — կանգնուած կամ կանգնուելու մաքսատուններով, գինետուններով, մսահատութիւններով, գարեջրի եւ օղիի գործատուններով, աղիւսի եւ կղմիւսի գործարաններով, վաճառանոցի եւ ածալվաճառի եկամուտներով — այն պարտ ու պատշաճ վճարմամբ՝ զոր ան քաղաքացի պարտական են վճարելու, որոնք թէպէտ քաղքին բնակչացը չվերաբերին՝ բայց քաղքին սահմանին մէջ տեղաւորուած են, տեղավաճառանոցներ եւ օթեւաններ կանգնելով — առ տեսակ քաղաքներուն վերաբերած ամէն իրաւունքներն ու արտածութիւններն իրենց կը շնորհէնք ու կու տանք:

«Հինգերորդ. Եւ շնորհներ, որ այս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը՝ դատաւորին եւ ուրիշ պաշտօնատեսարց ընտրութեանը մէջ, ուրիշ արքունական ազատ քաղաքներուն համեմատ կարենայ գործել: Եւ այս կերպով ընտրուած եւ ամրացուած անձինքներն, այն քաղաքաշխուհութեան վերաբերեալ խնդրոց վրայօք՝ որոնք ազատ թագաւորական քաղաքներուն ատենակալութեանը կը վերաբերին՝ ընդհանուր գործածութեան եւ տերութեան օրինացը համապատասխանող կերպով դատաստան ընեն: Բայց պիտի շնորհեն, որ դատախազութիւն ընդները — մեր նախընթաց որոշմունքներուն համեմատ — որպէս զի խնդիրն աւելի ծանր կերպով վերաբերուի, Գրանսիլուանից արքունական վերին աստեականութեան կարենան բողոք ընել, ուր որ ամբողջ խնդիրը դրուելու է, իր ամէն պարագաներով:

«Վեցերորդ. Դարձեալ՝ կու տանք այս ազատ թագաւորական քաղքին սրոյ իրաւունք,

եւ այն իրաւասական իշխանութիւնը, զոր ամեն ուրիշ մեր թագաւորական ազատ քաղաքներն ըստ սովորութեան կը բանեցընեն՝ ան ամեն շաբաթորոշներուն վրայ, զորոնք իրենց քաղաքին սահմանին մէջ կը բռնեն՝ կու տանք իշխանութիւն նախաատանց սիւնի կամ կախաղանի կանգնման: Կու տանք նոյնպէս իշխանութիւն, որ ի վիճակի ըլլայ իր անձնիւնքներն եւ քաղաքացի երկրատէրները՝ պատշաճ եւ քաղաքաբաշխութեան իրաւանցը շրջանին վերաբերող գործառնութեանց մէջ գատնելու, այն պայմանաւ՝ որ ընդհանուր օրէնքներն աչքի առջեւն ունենայ, որոնք այս կէտիս նկատմամբ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներուն համար գրեւոր են ու պիտի գրուին:

«Եօթներորդ. Կու տանք նոյնպէս այս քաղաքին պաշտպանութեան (patronatus) իրաւունք՝ որուն զօրութեամբ, ուրիշ քաղաքաց սովորութեանը համեմատ կարենայ իրեն քահանայ ընտրել: Բայց այն բացօթյա պարտաւորութեամբ, որ քաղաքն այն քահանային եւ իր օգնականներուն պարտական է պարտ ու պատշաճ հոգատարութիւն ընելու, ինչպէս որ այս բանս ուրիշ առանձնաշնորհութեանց պատճեններու ձեռք ալ սրբապետացած է:

«Աւերորդ. Եւ որովհետեւ քաղաքն ամբողջապէս չէ, եւ հիմակուան յարաբերութիւնները նկատելով, ասոր հարկաւորութիւն ալ պիտի չըլլայ. — կը շնորհենք որ անկիւյ գեղերով շրջապատուի: Քաղաքն՝ իր ապահովութեանն ու պաշտպանութեանը համար, այնչափ արբանեակ, կամ հասարակ բացատարութեամբ՝ ծառայ պահէ, որչափ որ հարկաւոր է: Նմանապէս ունենայ թմբկահարներ, որոնք՝ հրատարակութիւնները ծանուցանեն, կամ հրկիւլութեան ատեն քաղաքացիները մտադիր ընեն: Աս ծառաներն, որոնք քաղաքաբաշխութեան ձեռք ընտրուած առաջնորդի մը տակ պիտի ըլլան, իրենց վերաբերած գէնքերովը զինաւորուած՝ պարտական են գիշերները, նմանապէս տոննակալութեան ատեն եւ տոնավաճառներու ատենակալ, ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներու մէջ ընդունուած սովորութեան համեմատ՝ շարութիւն ընել ուղղը եւ խառնակութիւն պատճառող մարդիկներու վրայ ձեռք զնել, գողութեան եւ որ եւ է յանցանաց առջեւ անտնելու համար, քաղաքն մէջ շրջապայլ եւ պահակապանութիւն ընել:

«Ններորդ. Կը շնորհենք այս քաղաքին նաեւ՝ որ ամեն անժառանգ մնացող քա-

ղաքացոց ստացուածքն — ըլլան անոնք անձնական կամ երկիր, եւ քաղաքացոց ստացուածքէն ճշգրտած ժառանգութիւն — քաղաքին արկղակալութեանն անցնին: Եւ ասանկ ծանաւոր ստացուածքները քաղաքին իշխանութեանը տակ կարենան առնուիլ, եւ քաղաքին հասարակաց օգտին գործածուիլ:

«Ժառանգ չունեցող, կամ առանց կտակի վախճանող անձնականներն, ինչպէս նաեւ քաղաքային երկրատէրութեան սահմանին մէջ բնակող եւ տուրք չստուող առանձնականներու շարժական ստացուածքները — գարձեալ՝ քաղաքին եւ իր շրջանին մէջ եղող մշտատեւ շարժական եւ անշարժ ստացուածքներն՝ որոնք անանկ արձուականներու կամ ազատ մասնաւորաց ստացուածքը կը կացուցանեն, որոնց վրայօք ստուգել տպացուցուած է, որ ուղղ ճարտով ստացած չեն եւ քրեական յանցանք բրած են — արբուի գանձարանին անցնին. եւ այս տեսակ քաղաքացոց ժառանգութիւններն անմիջապէս թագաւորական գանձուս արուին: Այսու ամենայնիւ արդի, որոնք այս բանս հատաստանի առջեւ կը հանեն, քաղաքային օրինաց համեմատ, կարենան զանոնք նորէն ընդունիլ:

«Տասներորդ. Կը շնորհենք այս քաղաքին, որ իր շրջակայ տեղերուն հասարակաց օգտին եւ շահուն համար — մեր ուրիշ արունութեան պատճեններուն համեմատ — ամեն շաբաթ երկու շաբաթական, եւ տարուէ տարի՝ չորս տարեկան տոնավաճառ կարենայ ունենալ՝ այն ամէն իրաւունքներով եւ արտօնութիւններով, որոնցմով ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներն ճոխացեալ են. եւ այն ամէն եկամուտներովն ու հասերովն ապրի, որ սովորաբար շաբաթական եւ տարեկան տոնավաճառներէն ըստ օրինաց կը քաղուի. — եւ ուրիշ ամէն այսպիսի քաղաքներու մէջ՝ ըստ սովորութեան ընդունուած եկամուտներն ու շահերն՝ ինքն ալ կարենայ ընդունիլ, վայելել եւ ունենալ:

«Ցանկութեան երկրորդ, Յիշեալ քաղաքացիները՝ վերջ յաւաք բերուած առանձնաշնորհութիւններով ու ազատութիւններով, որոնք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներու հետ ալ հասասոր են, եւ տէրութեան օրինացն ու կարգադրութեանցը մէջ բովանդակուած արտօնութիւններով բոլորովին հանգիստ, ապահով ու անվտանգ կարենան ապրիլ, եւ զանոնք վայելել, գործադրել ու գործածել, որպէս զի

աս կերպով ամէն արգելք ու ամէն տեսակ անմիաբանութեան արուեստ առիթը հետացուի: Ս'ուզենք, որ ընտելաց տներն — ըլլան անոք քաղքին մէջ, կամ անկէ դուրս, բայց քաղաքային սահմանին մէջ — ամէն ազատութիւնն ու առանձնաշնորհութիւնը — առանց քաղքին հաւանութեանն ու փնտսուն — ազանցիկալ, անմասնելի եւ արգելեալ ըլլան: Մասնաւոր թէ յայտնապէս կը կարգադրենք, որ եթէ անշարժ ստացածք մը ժառանգութեամբ, կամ որ եւ իցէ տիրոջսմով՝ եկեղեցւոյ, օտարի կամ դրսի մարդու մը վրայ անցուած ըլլայ — այնպիսի մարդն, այն ստացուածքը տարւոյ մը միջոցի մէջ, (եթէ որ այս միջոցին քաղաքացւոյ իրաւանց եւ եկամտից, ինչպէս նաեւ ծանրաբեռնութեանց ալ մասնակից եղած չէ՝) քաղաքացւոց ծախելու պարտական է, ապա թէ ոչ, քաղաքային փերակցոյն իրաւունք ունի, որ յառաջունէ արժէքը կորսելով եւ երկրատիրոջ վճարած գումարը հատուցանելով, զանոնք իրեն առնուի:

«Ցասուերկուերորդ. Եւ որպէս զի ինքնիշխանութիւնն եւ քաղաքային իրաւանց իշխանութիւնն անփնտա պահճով եւ չլքողովութի կամ անհանգստ չըլլով՝ յայտնապէս կ'ուզենք ու կը հրամայենք, որ թէ զինուորական եւ թէ սըրբունական գանձուն պաշտօնատէրները, քաղքին եւ անոր սահմանին մէջ, քաղաքացեաց վրայ իրաւանց իշխանութիւնն բանեցնելու եւ կամ ուրիշ իրաւասական գործառնութեանց մէջ, իրենց դէմ ոտք կոխելու եւ աշտպիսի գործքերու մէջ խառնուելու համարձակին: — Թէ քաղաքային, թէ անտեսական հասարակաց կարգադրութեանը վրայոք եղած վերին հսկողութիւնը — ինչպէս ուրիշ ազատ քաղաքներու մէջ, անանկ ալ հոս — մեր թագաւորական յանձնակատարին կամ անոր տեղապահին կառավարութեանը տակ՝ գաւառապետին փոխանորդին կը յանձնենք:

«Ցասուերկերորդ. Որովհետեւ արգարները գէշ՝ եւ անմեղները մեղաւոր չեն կրնար նկատուիլ, եւ այսպէս իրենց գործքերն ու ստացուածքները չեն կրնար վերցուիլ ու կարծուիլ, հոգ ասեիլ կ'ուզենք որ վերջիշեալ քաղքին ընկերիչներն ու քաղաքացիներն ուրիշներուն պարտաւրջ համար՝ իրենց անձինքներու կամ ստացուածքներու մէջ, ոչ ինչ կերպով եւ ոչ տեղ մը բռնաբարութիւն կամ բռնաբարութիւն: — Ասիկայ կ'ընենք, այն յայտնի ծածուցմամբ, որ այս զինուորներն, իրաւունքներն ու առանձնա-

շնորհութիւնները — ուրիշներուն չէ հապա — միայն մեր ճշմարիտ ստորակարգեալներուն, մեր վերջիշեալ քաղքին հիմնական եւ ապագայ քաղաքացիներն ծառայութիւն ընելու եւ նպաստ ըլլալու համար է:

«Ցասուերկերորդ. Բայց ան ամէն բան, որ յառաջ բերուեցաւ, այն մասնաւոր պայմանաւ միայն կը կարգադրենք, որ յիշեալ քաղաքացիներն, որոնք արդէն ուրիշ կողմանէ՝ մեր ամէն վերին որդանեցը համեմատ՝ տէրութեան հարազատ գաւկըներու կարգին ու ընկերութեան մարմնին մէջ առնուած ու անտարաւկուսելի հայրենակիցներ ծանցուած են՝ իրենք գերեցն ամէն բանի մէջ, ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներուն համաձայնեցնեն, եւ անշնորհակալութեան եւ անհաւատարմութեան կերպն ակտէն — այս՝ եւ ուրիշ ընդհանուր առանձնաշնորհութիւններն եւ արտօնութիւնները կորսնցնելու, ջնջուելու եւ ուրիշ կրելի օրինաւոր պատժներ ընդունելու վտիւն — շարունակ զգուշանան. եւ քարերարութիւնն ու իրենց նկատմամբ ունեցած բարեկազմութեան այս ոչ հասարակ նշանը՝ թէ մեր Մեծախառնութեան, թէ մեր օրինաւոր յաջորդներուն եւ ժառանգներուն կատարեալ հաւատարմութեամբ, հաստատութեամբ եւ անտգիւտ վարմունքով արժանի ընելու ջանան: — Մասնաւոր թէ կը կրկնենք ու կը յանձնենք, կ'ընդունինք եւ անկից ետքն ալ վրանիս կ'առնուք վերջիշեալ կերպով յայտարարած առանձինն ու ընդհանուր կէտերն. ուրիշներուն իրաւունքը պահելով:

«Քստի եւ Չեղի՝ ամենապատիւ, մեծարեալ, արժանապաշտ, ազնուական, մեծաշուք, ազնուազամ, քաջագգի, իմաստուն եւ որ եւ է կարգի ու աստիճանի անձանց՝ առանձինն եւ իւրաքանչիւրոց, իշխանութեանց, պաշտօնատէրաց, որոնք մեր երկրատէրութեանը մէջ են, կը յայտնենք, կը հրատարակենք, կը հրամայենք ու կը կարգադրենք, որ հիմնական ի պարտական էք, այս քաղաքն՝ իրեւ ազատ արքունական քաղաք նկատուիլու եւ ճանշնալու: — որ այն ամէն առանձնաշնորհութիւններով, ազատութիւններով եւ օգուտներով ապրի, եւ զանոնք ունենայ, զորոնք ունին ու կը վայելին ուրիշ նմանօրինակ քաղաքներն, եւ զինք այս իրաւանցը մէջ պաշտպանելու եւ պահպանելու պարտական էք:

«Որ բանին մշտնջենական յիշատակին եւ վաւերականութեանը համար, որոշեցինք, որ մեր յատուկ մեծ կերպն տմիացած պատճէնը, մեր

յիշեալ ազատ թագաւորական առեւտրական քաղքին, Նդիսարեթուպոլի քաղաքացիներուն եւ բնակիչներուն տանք ու շնորհներ, որ իրենց՝ իրենց յաջորդացն ու ժառանգացը նկատմամբ այն մշտնջենաւորապէս վաւեր եւ օրինաւոր ըլլայ, եւ որ հարկաւոր է իրաւանց ապագայ ապահովութեանը համար:

“Տուեալ մեր Աւսարիոյ արքեղբայրական քաղքին, Վիեննայի մէջ, յամի Տեառն 1786, գեկտեմբեր 27. մեր հռոմէական իշխանութեան 22 երրորդ, իսկ մեր ժառանգեալ թագաւորութեանը 7 երրորդ տարին:

Յովսէփ յ. ձ.

Կալոլոս Բալֆի կոմս յ. ձ.

Յովսէփ Տոնալմ յ. ձ.

* * *

Հաւատարմութիւնն ու հաւատարիմ ծառայութիւնը՝ զոր մատուցին Նդիսարեթուպոլսեցիք եւ ընդհանրապէս Գրանսիրուական ազգայինք ժամանակ ժամանակ ու այլեւայլ առթիւ տէրութեան ու արքունեաց, ըստ բաւականի տեսնենք: — Ասոր նկատմամբ մասնաւորապէս բարձրացնել ուղեցին ձայներին չայերն, այն միջոցին, երբ — ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք — սրբայական ազգն ու Գրանսիրուանիոյ ազատ թագաւորական քաղաքները բուռն յարձակմամբ չայոց վրայ դիմեցին, իրենց վրայ զանազան յանցանքներ դնելով ու տէրութեան առջև զինքնը այլեւայլ կերպով վար զարնելով ու նուատացընելով: — Արթնցաւ չայոց անձնասիրութեան ու սնապարծութեան հոգին եւ տանտերկրու կէտի մէջ ամփոփուած յիշատակարան մը մատուցին Վիեննայի արքունեաց, Գրանսիրուանիոյ վերին կառավարութեան, բայց բուն՝ Գլուծի աւագատնոցովն (Diaeta) եւ մանաւանդ հաշտարական ազգին:

Այս յիշատակարանին մէջ, առանց բանն սքողելու յայտնապէս յառաջ կը բերեն իրենց արդիւնքները: — Եւ որովհետեւ գրութիւնն ինչպէս ըսինք, Հունգարացւոց դէմ ուղղուած էր, անով կը սկսի, թէ. — Կեղացւոց յեղափոխութեան տարն (1695—1705) ազգայինք՝ ձեռուրնին սուր առած՝ ամենայն հպատակութեամբ ու բոլոր զօրութեամբ անոնց դէմ պատերազմեցան: Թէ ազգայնոցմ եւ ի՞նչ մէկն ապաստարաց կողմն անցան: Թէ շատերն արքունեաց բանակին մէջ ծառայելով եւ շատերն ալ բանակին պարէն մատուցանելով հոն կորսուած փճացած են. ք. թէ, թէպէտ այն միջոցին ազ-

գայինք քիչուոր էին, բայց եւ այնպէս, կայսերական զօրաց հաղարարպետին եւ Գրանսիրուանիոյ կառավարին խօսքին, հազար կտոր ոսկի տուին բանակին օգնութեանը, զոր երբեք չտեսնան. ք. թէ բոլոր ազգայինք, կաթոլիկէ եկեղեցին գաւառաւով՝ արտօնութիւն ընդունեցան, որ միշտ Գրանսիրուանիոյ մէջ կարենան մնալ. ք. թէ առնկական պատերազմին տանն, տէրութիւնն ստակի պէտք ունենալով, արքունական կայուածներուն համար հարկը հազար ֆիորին տուին, որ մեծ օգնութիւն եղաւ արքունական տան: Թէ այն պատերազմներուն առթիւ՝ Ներլայ քաղքին գլեակը փճանալով վալլիս զօրապետին եւ լուպովէն իշխանին ապահովէ խօսքերուն վրայ 15,000 ֆիորինն աւելի, նորագութեան ծախք ըրին բերդին վրայ: Թէպէտ այն միջոցին խոտացուեցաւ իրենց, որ պատերազմը գաղղիկէն ետեւ եղած ծախքերը պիտի հատուցանեն, բայց բառանշան մը չտեսնան: Թէպէտ ան ալ ստոյգ է, որ չայերն ըրած ծախքերին չուղեցին. — Ե. թէ շինգիական ու եօթնամեայ պատերազմներուն տանն, երկու քաղաքները 2500 կտոր ոսկի պարգեւ ըրաւ Մարիամ Թերեզիային. ուր որ հունգարական քաղաքներն եւ ոչ դանկ մը տուին: Թէ, տանն տանն, բաւական զինուոր, ձի, հագուստ եւ ուրիշ բաներ տուին բանակին: — Այս պատերազմներուն առթիւ, Ներլայ քաղաքը, 1000 ոսկի, իսկ նոր աշնուականները շատ պարգեւներ ըրին տէրութեան. ք. երբ հարկ եղաւ որ բոլոր երկիրը կայսրուհւոյն փոխ ստակ տայ. որ միջոցին 112,000 գերմանական ֆիորին քաղուեցաւ, երկու քաղաքն այս գումարէն 40,000 ֆիորին տուաւ: Որ ստակն իրենց երբեք չհատուցուեցաւ. Ե. կայսրուհւոյն հրամանին համեմատ ազգայիններէն շատերն, եղ զենելով՝ բանակը տարին, որ ըլլայ թէ պակասութիւնն ըլլայ: Եւ չէ թէ միայն դուար, հպատ նաեւ ձի, խոզէ միս եւ ուրիշ պարէնի վերաբերեալ շատ բաներ տարին. — եւ չգտնուեցաւ ազգայիններէն մէկն, որ բանակին մէջ զանցառութիւն մ'ըրած եւ կամ Բուխարացւոց տարած ըլլայ բան մը: Էստերն՝ բանակին վնասով դարձան, աղքատացան, որովհետեւ իրենց ստակը բանակը, մագործներուն քովը մնաց. ք. Գրանսիրուանիոյ — Ցառկի հարկատու — իշխանաց տանն, սովորութիւն կար, որ շատերն ոչինչ արժանիքի չէին ընդունեցան, ըստ մասին տիպաղոսով ու ըստ մասին մշտնջենաւորապէս: Աս երկիրները՝ հի-

